

L'amor a Plutarc: la necessària correcció platònica de Plató¹

Pau Gilabert Barberà²
Universitat de Barcelona

Corregir Plató *platonico modo*? En principi, fóra un atreviment gran, més aviat una gosadia, emprendre un camí així. Però parlarem de Plutarc, ens situem a finals del segle I i principis del II d. C. i, consegüentment, són segles ja de reflexió sobre la filosofia platònica i grega en general, suficients per descobrir-hi tot tipus d'incoherències i, allò més important encara, per “denunciar-les” sempre que calgui fer-ho. Al seu torn, Plutarc, escriptor certament eclèctic, beu intel·lectualment de moltes fonts, i es mostra molt destre en el seguiment metòdic de contradiccions alienes³. L'assumpció d'un mínim de llibertat de pensament exigeix renunciar a fidelitats absolutes i, per descomptat, la percepció clara de l'essència “lògica” de tot pensament correcte obliga, després de les ensenyances en aquest camp d'Aristòtil i de l'Estoïcisme, a posar al descobert les vergonyes lògiques o discursives, fins i tot les de les grans figures del pensament hel·lènic. Quan Plutarc obre a *L'Eròtic* els capítols reservats a les conclusions, diu:

‘Així, doncs, afirmar que la dona és aliena a la virtut (ἀρετῆς) és absurd (ἄτοπον)... quina necessitat hi ha de mencionar-ne el seny i la intel·ligència, la fidelitat i el sentit de la justícia, quan són moltes les que han fet palès valor, coratge i generositat? I, naturalment, afirmar que la seva naturalesa és noble en tota la resta, però acusar-les tan sols de ser incapaces d'oferir amiat (φιλίαν) és monstruós. Estimen els fills i els marits (φιλότεκνοι καὶ φίλανδροι), el seu afecte s'assembla a la terra fèrtil prompte a rebre el germen de l'amiat (φιλίας), i el poder de seducció i la gràcia en són els adorns... la Natura, dotant la dona d'un rostre agraciat, una veu melodiosa i un cos seductor, ha menat la viciosa vers el plaer i l'engany, i la púdica vers l'afecte (εὐνοίαν) i l'amiat (φιλίαν) de l'espòs' (769 C-D)⁴.

En aquest diàleg es comparen, recordem-ho, els amors pederàstic i conjugal, i deduïm del que acabem de llegir que els defensors del primer s'arroguen en exclusiva l'exercici i els beneficis d'ἔρωσ καὶ φιλία. Segons Protògenes, l'amor a les dones garanteix la continuïtat de l'espècie, però ‘jo no anomeno amor (ἔρῶν) el que vosaltres sentiu per les dones o les joves, de la mateixa manera que tampoc les mosques no estimen (ἔρῶσιν) la llet ni les abelles la mel’. Per a ell, la relació home-dona degenera en passió (πάθος), en excés (ὑπερβολή), mentre que Eros, ‘tan bon punt es fa amo i senyor d'una ànima jove i amb talent (εὐφυοῦς), té com a objectiu l'assoliment de la virtut (ἀρετῆν) mitjançant l'amiat (διὰ φιλίας)’. Si de cas, si a l'amor a les dones cal anomenar-lo també Eros, ‘qualifiquem-lo aleshores d'efeminat i bastard (θηλιν καὶ νόθον)’, però ‘hi ha un únic i autèntic Eros... el que inspiren els adolescents... no resplendeix pas amb les

¹ Aquest article fou publicat a *El amor en Plutarco. IX Simposio Internacional de la Sociedad Española de Plutarquistas*. León: Universidad de Lón: secretariado de Publicaciones, 2007, 123-132.

² Professor titular al Departament de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona. Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08007 Barcelona. Telèfon: 934035996; fax: 934039092; correu electrònic: pgilabert@ub.edu; pàgina web personal: www.paugilabertbarbera.com

³ Recordem, p. e., els seu *De Stoicorum repugnantibus* o el *Compendium argumenti Stoicos absurdiora poetis dicere*, etc. Al respecte, vegeu, p. e.: G. BOYS-STONES, “Plutarch, *De Stoicorum repugnantibus* 1048DE”. *CQ* 46 (1996) 571-595.

⁴ Les traduccions de *L'Eròtic* són meves seguint l'edició de R. Flacelière. *Plutarque. Dialogue sur L'Amour*. Paris: Les Belles Lettres, 1980.

flames del desig... ni relluu ruixat d'ungüents⁵... ans el veuràs sobri i sencer (λιτὸν καὶ ἄθροπτον) a les escoles de filosofia, o potser en els gimnasos i palestres'. En canvi, aquest altre Eros 'bla i casolà (ὕγρὸν... καὶ οἰκουρὸν) que sojorna en els pits i els llits (ἐν κόλποις... καὶ κλινιδίοις) de les dones i que constantment va a l'encalç d'una vida molla malmesa per plaers aliens a la virilitat, l'amistat i la inspiració (ἡδοναῖς ἀνάνδροις καὶ ἀφίλοις καὶ ἀνευθουσιάστοις), aquest paga la pena de proscriure'l'. La tesi final oscil·la ja entre l'amonestació i la condemna: 'L'amistat (φιλία) és un sentiment noble i propi de ciutadans (καλὸν καὶ ἀστειὸν)... el plaer és comú a tots i indigne d'un home lliure (κοινὸν καὶ ἀνελεύθερον)... aquest Eros... el rebut de les dones, és simple unió sexual (συνουσία)' (750 C-751 B).

Heus aquí un exemple perfecte de com la Filosofia Grega, i no precisament en un dels seus textos més coneguts, ens revela un mal que durant segles ha patit i encara paeix Occident: la sexualització –i. e., masculinització- de la seva Ètica. Tothom s'adona que un dels trets biològics tradicionalment atribuïts al cos femení, és a dir, la blanor –amb menció explícita dels seus pits-, degrada èticament l'amor que a casa professen les dones –car els homes grecs van decidir que el gineceu era el seu regne-, mentre que també la tradicional ferma i sòbria condició del cos i de la ment masculina, fruit de l'exercici físic a les palestres i de l'intel·lectual a les escoles de filosofia –terrenys que restaren vedats a les dones-, fan que l'amor entre homes sigui indestructible i recte –no es trenca- o, el que és el mateix, és aliè a una blanor en si mateixa reprovable. Cal no estranyar-se, doncs, quan constatem que als homes occidentals –i em temo que als d'altres latituds- se'ls hagi educat tradicionalment per a la fortalesa, la fermesa, el rigor, etc., incapacitant-los alhora per a la tendresa, èticament molt dubtosa –i. e., molla i efeminada- o, encara millor, desviada del recte i no pas tort capteniment viril⁶.

Tanmateix, m'allunyo ara del que més m'hauria de preocupar, puix que abans he parlat de "correcció platònica de Plató" i resta encara per demostrar que "l'absurd" al qual Plutarc feia referència pugui ser atribuït –també, tot i que no exclusivament- a la concepció platònica de l'amor. Doncs bé, si més no amb *El Simposi* i *El Fedre* ben presents, *L'Eròtic* de Plutarc ens nodreix del material necessari per a una adscripció platònica –o clarament platonitzant- gens arriscada. En efecte: '... Eros, erigit en rei, arcont i harmosta nostre per Hesíode, Plató i Soló baixa de l'Helicó a la Acadèmia i... avança enmig de múltiples carros tirats per l'amistat i la companyonia... amb aquella... unió alada que els eleva a la regió de les realitats més formoses i divines' (763 E-F). De l'explicitació del mestre i de l'escola podem passar a la menció, també explícita, dels éros pandèmic i urànic, que associem –és clar- al discurs de Pausànias del *Simposi*: '... els egipcis, com els grecs, coneixen dos Eros: el Pandèmic i l'Urànic, i fins i tot n'admeten un tercer: el sol. Per Afrodita, identificada al seu torn amb la lluna i la terra, senten igualment una gran veneració' (764 B). Avancem ara fins a la transcendència: '... el sol... posa davant dels nostres ulls tant la bellesa com la lletjor, mentre que Eros il·lumina només la bellesa i insta els amants a adreçar-li la mirada fent cas omís de tota la resta' (764 D)⁷. Però, com no podia ser altrament, Plutarc concreta molt més:

---

⁵ Anacreont. D. PAGE, *Poet. Mel. Gr.*, p. 216, fr. 444.

⁶ Tots aquests aspectes els tracto amb deteniment a "The Ismenodora of Plutarch's *Eroticus*. Has Western Culture 'sexualized' –i. e. 'masculinized'- Ethics?". *Anuari de Filologia. Universitat de Barcelona XXII*, Secció D (2003) 35-50. Versió castellana a www.paugilabertbarbera.com.

⁷ En qualsevol cas, sobre la relació entre *L'Eròtic* i els diàlegs sobre l'amor de Plató, vegeu, p. e.: A. BILLAULT, "Le *Dialogue sur l'amour* de Plutarque et les *Dialogues* de Platon sur l'amour". *Plutarco, Platon y Aristóteles. Actas del V Congreso Internacional de la IPS*. Madrid: Ediciones Clásicas, 1999, 201-214. I, sobre els tres éros a Plutarc: J. BOULOGNE, "Trois Eros? Comment Plutarque réécrit Platon". *Ibid.*, 215-226.

‘... el sol actua en sentit invers al d’Eros, per tal com mena la nostra atenció des de la realitat intel·ligible a la sensible... *Ès per això que estimem amb passió / tot el que brilla sobre la terra*, diu Eurípides... perquè hem oblidat allò que Eros ens duu de bell nou a la memòria. Quan desperten a la llum clara i intensa, tot el que havíem somiat fuig de l’ànima i ens abandona, i quelcom d’igual s’esdevé quan arribem a aquesta terra des d’allà dalt... però és allí, en el regne de les ànimes, on habita la realitat, encara que, un cop aquí baix, sigui mitjançant els somnis que l’ànima aconsegueix d’abraçar allò més bell i diví... Eros, metge, salvador i guia d’ànimes, ve a trobar-la a fi i efecte d’endur-se-la, amb l’ajut de la bellesa dels cossos, des d’aquest Hades vers la veritat, vers el “pla de la veritat”⁸, on rau la Bellesa pura, genuïna i total... Quan de bell nou se’ns envia a aquest món, Eros mai no s’acosta a les nostres ànimes si no és a través d’un cos. Els geomètres, mentre els nens encara són incapaços d’iniciar-se pel seu compte en el misteri de l’incorpori i de l’immutable, els afaïonen i mostren còpies tangibles i visibles d’esferes, cubs i dodecaedres. I això és precisament el que fa l’Eros Urànic en oferir-nos imatges reflectides, com en un mirall, de la Bellesa. Són imatges mortals, mutables i sensibles del diví, immutable i intel·ligible, però ell s’ho enginya perquè, emparant-se en les formes, el color i la figura dels adolescents que són a la flor de l’edat, brillin i ens desvetllin a poc a poc la memòria (τὴν μνήμην)’ (764 E-765 B).

‘La refracció... és quelcom que s’escau en la vista referent al fenomen de l’arc iris. Té lloc quan, en adreçar la mirada vers un núvol pla i d’escassa humitat i gruix, s’hi veu refractada la llum del sol, fins al punt de creure que aquella brillantor i aquella resplendor provenen del mateix núvol. Doncs bé, Eros empra el mateix ardit amb les ànimes dotades de talent i amor a la bellesa (τὰς εὐφυεῖς καὶ φιλοκάλους ψυχάς). Seguint l’exemple de la refracció de la llum, insta la nostra memòria (τῆς μνήμης) a desviar-se des d’allò que aquí creiem i tenim per bell vers aquella altra bellesa veritablement divina, amable, digna d’admiració i benaurada... l’amant dotat de talent i seny (εὐφροῦς... καὶ σώφρονος)... refracta la mirada vers la Bellesa divina i intel·ligible. Cada cop que els seus ulls topen amb la bellesa d’un cos, l’abraça i l’acull ple d’afecte, però se’n serveix com a instrument destinat a refrescar la memòria (τῆς μνήμης)’ (765 E- 766)⁹.

El contingut platònic de *L’Eròtic*¹⁰ adquireix aquí caràcter de veritable epifania. La unió alada que eleva les ànimes a la regió de les realitats divines ens remet a la totalitat de la palinòdia del *Fedre* (244a-257b). Com assenyalàvem abans, els Eros Pandèmic i Urànic ens remetent al seu torn a les dues Afrodites-Eros del discurs de Pausànias del *Simposi*. L’Eros que il·lumina i ens mena vers la bellesa podria evocar, per exemple, l’amor entès com a un impuls de l’ànima vers els homes bells –bé que també vers moltes altres coses– del discurs d’Erixímac (186a), o podria evocar igualment el κάλλιστος ἔρωσ del discurs d’Agatò (195a). Amb tot, no hi ha res més genuïnament platònic que la reproducció del procés anamnètic de les ànimes-ments, cada cop més freturoses de retrobar-se amb aquella Realitat Ideal que un dia van contemplar sense cap vel que la difuminés. Diotima explica pacientment a Sòcrates al *Simposi* la necessitat de l’ἐραστῆς d’ascendir per una escala d’abstracció que l’ha de dur de la multiplicitat de bells adolescents a la Bellesa arquetípica¹¹, i, sobretot, l’empeny a endinsar-se en allò més noble de l’ἐρώμενος per tal

⁸ Cf. *Phdr.* 248b, 254b.

⁹ Sobre la doctrina de l’ànima a Plutarc, vegeu, p. e.: M. BALTES, “La dottrina dell’anima in Plutarco”. *Elenchos* 21.2 (2000) 245-270.

¹⁰ Vegeu, p. e. la visió de J. M. RIST, “Plutarch’s *Amatorius*: A Commentary on Plato’s Theories of Love?”. *CQ* 51 (2002) 557-75.

¹¹ 210-211: ‘Cal (diu Diotima)... enamorar-se primer d’un sol cos i engendrar en ell bells discursos; comprendre després que la bellesa de qualsevol cos és germana de la que hi ha en un altre i que, si calia

que, ambdós, amant i estimat, puguin donar a llum la bellesa de la qual se senten prenyats¹². Doncs bé, Plutarc manté exactament el mateix i ho il·lustra a la perfecció amb la imatge de la refracció de la llum i el recordatori de les habilitats didàctiques dels geòmetres.

Una altra qüestió fóra –i no pas menor- assenyalar que, tenint en compte l'eclecticisme filosòfic de Plutarc, allò que hem llegit ara en clau platònica –i amb absoluta convicció- amagui al seu torn més d'una paternitat. No és aquest el moment d'insistir en el que he tractat amb detall a l'estudi preliminar de la meua traducció de *L'Eròtic* de Plutarc¹³, però els deutes que l'escriptor i filòsof de Queronea té contrets amb el Pòrtic, també en el camp eròtic, són múltiples i s'haurien de tenir molt presents. L'Estoa va optar, en efecte, per una definició platonitzant de l'amor o, el que és el mateix, l'στωικὸς ἔρως és el fill tardà de l'ἔρως platònic: 'Eros és un impuls a fer amistat que provoca la bellesa en manifestar-se (ἐπιβολὴ φιλοποῖας διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον)'¹⁴. 'Quan Crisip diu que ἔρως és un impuls a fer amistat, deixa entendre que dels joves que són a la flor de l'edat (νέων ὠραίων)... ningú estima els vells'¹⁵. 'S' enamorarà el savi dels joves que en el seu aspecte manifesten talent per a la virtut (τὴν πρὸς ἀρετὴν εὐφυΐαν), com diu Zenó a la *República*, Crisip al llibre primer de les *Vides* i Apolodor a *L'Ètica*. Eros és un impuls a fer amistat... i no és Eros d'unió carnal (συνουσίας), sinó d'amistat (φιλίας)...'¹⁶. '... diuen que l'amor és una cacera de l'adolescent imperfecte però amb talent per a la virtut (θήρα... ἀτελοῦς μὲν εὐφυοῦς δὲ μειρακίου πρὸς ἀρετὴν)'¹⁷.

Ara es comprèn, doncs, la meua insistència a subratllar a les citacions anteriors de *L'Eròtic* la presència reiterada de l'adjectiu εὐφύης, puix que, malgrat l'ortodòxia platònica que evidenciaven, hi havia lloc per a algun canvi substancial. En efecte, Plutarc pensà el *De communibus notitiis adversus Stoicos* per avergonyir aquells arrogants filòsofs del Pòrtic –i dels quals, d'altra banda, es nodrí intel·lectualment tantes vegades- pel fet d'haver-se atribuït el mèrit de poder definir-ho tot amb una ἀκρίβεια incomparable, quan, si cal dir la veritat, en moltes ocasions violentaven el sentit comú. Plutarc sap molt bé que, per als estoics, la bellesa física de

---

anar a la cerca de la bellesa de la forma, és molt insensat no considerar que la bellesa que hi ha en tots els cossos és una i idèntica. Un cop assolit aquest concepte, cal enamorar-se de tots els cossos bells i apaivagar la forta inclinació a un de sol... Després, tenir per més valuosa la bellesa de les ànimes que la dels cossos, de manera que, si algú té l'ànima noble, encara que tingui poca esplendor, li basti per estimar-lo, interessar-se per ell, engendrar i cercar paraules que puguin millorar els joves, a fi que es vegi forçat de bell nou a contemplar la bellesa de les normes de conducta i les lleis i a adonar-se que tot això està emparentat amb si mateix, per tal de considerar que la bellesa del cos és insignificant. Després de les normes de conducta, cal que l'iniciador guiï vers les ciències a fi que l'iniciat... meni la seva mirada vers aquell mar immens de bellesa i la seva contemplació li faci infantar bells i magnífics discursos i pensaments en l'amor a la filosofia, fins que... albirí una ciència única... Efectivament, qui ha estat educat en qüestions amoroses i ha contemplat en aquest ordre i com és degut les coses belles... obtindrà de sobte la visió de quelcom que, per naturalesa, és bell d'una manera admirable... que, en primer lloc és sempre, ni neix ni mor...' –la traducció és meua seguint l'edició de J. Burnet, *Platonis Opera*, vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1901, rpr. 1991).

¹² 209b-c: (Diotima): 'Així, quan algú se sent prenyat en l'ànima d'aquestes virtuts des que era infant, inspirat com està per la divinitat, en arribar a l'edat adequada desitja ja parir i infantar i... quan... troba una ànima bella, noble i ben dotada... troba davant d'aquest home moltes raons a propòsit de la virtut i de com ha de ser l'home bo i les coses a las quals s'ha d'aplicar, i intentarà educar-lo. I, pel fet de relacionar-se amb el que és bell, infant i procrea allò del que estava prenyat des de feia temps...' –*idem*.

¹³ Plutarc. *L'Eròtic. Diàleg filosòfic sobre Eros o la confrontació dels amors pederàstic i conjugal*. Barcelona, PPU, 1999, sobretot els capítols VI, VII i VIII.

¹⁴ Stob., *Ecl.* II, 91, 10. *SVF* III, 935.

¹⁵ S.E., *M.* VII, 239. *SVF* III, 399.

¹⁶ D.L., VII, 129. *SVF* III, 716, 7; Cic., *Tusc.* IV, 72. *SVF* III, 652; Stob., *Ecl.* II, 115. *SVF* III, 650.

¹⁷ Plu., *De communibus notitiis adversus Stoicos* 1073 B.

l'estimat compta ja molt poc perquè el savi iniciï la tasca pedagògica de conducció a la virtut dels joves. En realitat, els savis no són amants, sinó mestres, i, per descomptat, no necessiten joves bells que en absolut poden ajudar-los, διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον, a adquirir una ciència, la ἀρετή, que ja tenen, sinó que la seva vocació pedagògica exigeix deixebles amb talent i aplicació¹⁸. Per què continuen fent ús, doncs, d'una terminologia tan clarament pederasticoplatònica? Deixo de banda ara, per extensa, la resposta a aquest interrogant, però sí que m'interessa remarcar que, en construir pacientment una personalitat intel·lectual com qui crea un mosaic amb múltiples peces de distinta procedència i color, Plutarc, en allò que té a veure amb ἔρωσ, continua essent en gran part platònic, sense oblidar, tanmateix, la importància, per exemple i entre d'altres, de certes precisions estoiques, pensades per accentuar el caràcter ja més intel·lectual que no pas físic de la relació ἐραστής-ἐρώμενος.

Sigui com sigui, l'estructura de *L'Eròtic* revela de fet l'hàbil polemista, Plutarc, disposat a permetre que els pederastes facin apologia de la seva passió amorosa, els nobles exemples de la qual ningú no nega, però amb la voluntat evident d'entonar un encès encomi¹⁹ de γάμος καὶ τὰ τέκνα, les múltiples avantatges dels quals inclinen al seu favor la balança de l'aprovació general, en detriment, és clar, d'un ἔρωσ pederàstic assetjat en opinió seva per massa perills²⁰. Conseqüentment, ¿pot mantenir Plutarc l'essència del discurs eròtic platònic sense corregir-lo? I, si no pot mantenir-lo, ¿caldrà silenciar Plató -en el cas impensable, a més, que volgués fer-ho? La pregunta és clarament retòrica, però té el mèrit de guiar-nos vers l'única via de sortida possible. Plutarc no contravé en absolut les lleis de l'amor platònic, Plutarc no renega de Plató, sinó que duu la lògica interna del seu discurs amorós a les darreres conseqüències, és a dir, el recupera per a γυνή, γάμος καὶ τὰ τέκνα en aplicació estricta de la lògica més elemental, enemiga de l'absurd (τὸ ἄτοπον); Plutarc, en suma, corregeix platònicament Plató:

‘... les causes que considerem generadores d'Eros no són pas exclusives (ἰδία) d'un sexe o de l'altre, ans els són comunes (κοινά)... car... aquests bells i sagrats records

---

¹⁸ De fet, el mateix Plutarc diu a *De liberis educandis*: ‘... dic... que en aquestes coses l'únic punt capital, primer, mitjà i darrer, és una bona educació i una instrucció adient, i mantinc que aquestes coses són les que menen i contribueixen a la virtut i a la felicitat’ (5 C)... “per això és necessari convertir la filosofia en el cap principal de tota instrucció’ (7 D) –la traducció és meua seguint l'edició de la col·lecció Teubner. *Plutarchi Moralia* I. Rec et emend. W. R. Paton et I. Wegehaupt. Leipzig, 1974.

¹⁹ Vegeu p. e. F. FRAZIER, “L'Érotikos: un éloge du Dieu Éros? Une relecture du dialogue de Plutarque”. *Ploutarchos, n.s. Scholarly Journal of the International Plutarch Society*. Volume 3 (2005/2006) 63-102.

²⁰ Així s'expressa, p. e. Dafneu: “... si cerquem la veritat, Protògenes, caldrà admetre que allò que se sent per nens i dones és quelcom de singular i idèntic: Eros. Ara bé, si vols seguir la teva natural propensió a la controvèrsia i assenyalar diferències, no sembla que la raó estigui de part de l'amor pederàstic, sinó que, com ara un fill tardà, un bastard nascut a deshora i de les tenebres, malda per desheretar el germà gran: l'Eros legítim. De fet, fou ahir o abans d'ahir, amic meu, que entrà d'amagat en els gimnasos a fi de veure com es despullaven els joves. De primer, hi frega suaument el cos i els abraça; després, quan a poc a poc ha anat prenent ales a la palestra, no pot ja contenir-se, ans acorda d'injuriar i ultratjar aquell Eros conjugal que garanteix la immortalitat al gènere humà, tot revifant al llarg de les generacions la flama a extingir de les nostres vides” (751 F-752). I a *De liberis educandis*, Plutarc diu més matisadament: “¿Cal permetre als amants dels nens que hi convisquin i passin el temps junts, o, ben al contrari, cal impedir-los-ho i allunyar-los de la seva companyia? Perquè, quan miro els pares severs, aspres i eixuts de caràcter, que creuen una insolència intolerable que els seus fills es deixin acompanyar pels seus amants, em fa por d'esdevenir introductor i conseller d'una companyia així. En canvi, quan al seu torn... penso en Sòcrates, Plató, Xenofont... en tot aquell cor d'homes que van aprovar els amors masculins i van menar els adolescents a l'educació, al govern del poble i a l'excel·lència dels costums, esdevinc de bell nou un altre i em decanto per emular aquells homes” (11 D-E) –*idem*..

(ἀναμνήσεις) que es diu que els menen vers aquella Bellesa divina, vertadera i olímpica, i gràcies als quals l'home pren ales, ¿què impedeix que provinguin de nens i d'adolescents, però no de verges i de dones, quan el caràcter íntegre i disciplinat dels uns i de les altres es fa palès en la joventut i gràcia dels seus cossos... o quan, en les formes belles i els cossos purs, els qui són capaços de percepcions així poden copsar les petjades clares, precises i intactes de l'ànima? En certa obra de teatre, pregunten a un personatge delerós de plaer *si sent major inclinació per les dones que pels homes*, i ell respon que, *allí on sojorna la bellesa, ell és ambidextre*²¹... ¿seria lògic, per tant, que qui es deixa guiar per la noblesa del seu caràcter i no pel plaer, parés esment abans en el sexe que no en la bondat i el talent de la persona estimada? Qui estima de debò els cavalls, aprecia igualment les qualitats de Podarg que les d'Eta, l'egua d'Agamèmnon. I el caçador, al seu torn, no cria només gossos, sinó també gosses cretenques i lacedemònies. ¿Fóra comprensible, per tant, que l'enamorat de la bellesa humana no adoptés una actitud semblant davant d'ambdós sexes, ans cregués que l'amor envers homes i dones és, com ho són els vestits, diferent? Diuen, i amb raó, que la joventut és “la flor de la virtut”, però fóra absurd (ἄτοπον) negar a la dona la capacitat de donar fruit o de tenir talent (εὐφυσίας) per assolir-la... Sens dubte res d'això està ben dit (εὐλογον) ni és veritat (ἀληθές)’ (766 E- 767 C).

Que “la joventut és la flor de la virtut” (τὴν γ’ ὥραν ἄνθος ἀρετῆς) ho afirma l'estoic Crisip a *Sobre l'amor* (περὶ Ἔρωτος)²², però ja he comentat abans la freqüència amb què Plutarc s'adreça també al Pòrtic per a construir els seus arguments i refutacions sempre enraonats. Ell sap molt bé que el pensament grec ha anat evolucionant al llarg dels segles –amb una lentitud exasperant, això sí- en allò referent al paper de l'esposa al costat del filòsof, en altres temps valorada més com un destorb que no pas com un ajut. Però cíncics i estoics han proclamat ja que la virtut de l'home i la dona és la mateixa²³, i que ἀρετή és una ciència que ambdós han d'aprendre i transmetre als joves²⁴. Aquest seria el panorama ideal a contemplar, per exemple, en l'horitzó de les seves teòriques *Repúbliques*²⁵. El mateix Plató a la seva *República* fa que Sòcrates expressi la necessitat d'un “disseny” únic per “als i les” governants²⁶. Què impedeix, doncs, baixar ja de la teoria a la realitat? A Plató cal corregir-lo fent que els seus propis arguments superin definitivament el límit absurd (ἄτοπον) davant del qual s'havia aturat víctima

²¹ NAUCK, *TGF* p. 906. Adespoton 355; KOCK, *CAF* III, p. 476. Adespoton 360.

²² D.L., VII, 129. *SVF* III, 718.

²³ Una de les obres de Cleantes s'intitula *Sobre el perquè la virtut de l'home i la dona és la mateixa* (περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικός) (D.L., VII 174. *SVF* I, 481). Antístenes el cínic havia afirmat el mateix: ἀνδρὸς καὶ γυναικός ἡ αὐτὴ ἀρετὴ (D.L., VI 12).

²⁴ “Si la naturalesa de l'home és apta per a la saviesa, és precís que no només artesans, sinó també pagesos i dones (*mulieres*)... rebin ensenyament perquè siguin savis... els Estoics ho van comprendre tant que van dir que els esclaus i les dones havien de filosofar (*mulieres philosophandum esse*)” (Lactant., *Instit. Div.* III 25. *SVF* III, 253). “Reconeixem que per naixement tots tenim la mateixa naturalesa i virtut (τὴν αὐτὴν φύσιν... τὴν αὐτὴν... ἀρετήν). Pel que fa a la naturalesa humana, no sembla que la dona en tingui una i la dona una altra... les dones, doncs, han de filosofar (φιλοσοφητέον οὖν καὶ ταῖς γυναιξίν)” (Clemens Al. *Strom* IV, 8. *SVF* III, 254).

²⁵ Tots aquests aspectes els abordo amb deteniment a “¿Mujer, matrimonio e hijos en el Estoicismo Antiguo bajo el amparo de Eros?”. *Emerita. Revista de Lingüística y Filología Clásica* LIII, fasc. 2º (1985) 315-345.

²⁶ 540c: ‘Has fet completament formosos els governants, Sòcrates, com si fossis escultor!’. ‘I... no pensis que el que he dit ho dic més sobre els homes que sobre les dones, si més no les qui neixen amb capacitat natural’.

d'una tradició secular –marcadament misògina, per cert²⁷- o, en amb d'altres mots, víctima de la inèrcia que talla de soca-rel qualsevulla gosadia intel·lectual. És hora de recordar-li que la bellesa física d'homes i dones, la Bellesa en si de la qual ambdós participen, no admet cap mena de distinció; que la noblesa sense gènere de la qual aquella és mirall emet un únic senyal amb què ser detectada, ni masculina ni femenina, o tan femenina com masculina; que, gràcies a la contemplació dels reflexos mundans de la ideal Bellesa-Bé, homes i dones inicien indiscriminadament un procés anamnètic o de memòria ascendent vers realitats més altes, vers la Bellesa ideal i arquetípica que a tots i a totes aixopluga; que els pors de la pell masculina i femenina s'obren *simile modo* per a donar pas a les regenerades ales de l'ànima; que ser ambidextre eròticament i platònica no pot sinó incrementar el patrimoni moral i intel·lectual de qualsevol persona; que bellesa, bondat i talent, en suma, habiten en totes i tots els qui es mostren disposats a endinsar-se en l'interior de la persona estimada, més enllà de la superfície formosa del seu cos, per trobar-hi i descobrir en ells mateixos una Bellesa-Bé transcendent i lluminosa que ha d'alliberar-los a la fi de la caverna fosca en la qual han viscut massa temps.

Es tracta, qui podria dubtar-ho?, d'una correcció minuciosament estudiada que persegueix sempre el mateix objectiu: deixar ben clar que l'amor a la dona participa també d'allò que la pederàstia tradicional atribuïa en exclusiva a l'amor als adolescents, és a dir, ἔρως καὶ φιλία. A Protògenes el sentíem afirmar al principi que l' ἔρως professat a les dones degenera en una “vida molla afeblida per plaers aliens a la virilitat, la amistat i la inspiració. Doncs bé, heus aquí els exemples heroics de Camma²⁸ i Empone²⁹, la fidelitat de les quals als seus esposos les duu a una mort gloriosa³⁰, per proclamar l'empenta, la valentia –paradoxalment ἀνδρεία- i l'amistat sense límits (φιλία) de l'amor femení³¹. Però Protògenes nega també que l'amor a les dones estigui presidit per l'entusiasme, i en aquest tema els textos de Plató eren de referència obligada. Plutarc ho sap i a *L'Eròtic* escriu:

---

²⁷ Molts segles després, el gran traductor victorià de Plató, Benjamin Jowett, es veu també obligat a corregir Plató per fer-lo intel·ligible i acceptable a la seva època. A dir veritat, la tesi de Jowett és que, si no fos pels factors socials que el van condicionar, Plató s'hauria corregit a si mateix: “... what Plato says of loves of men must be transferred to the loves of women before we can attach any serious meaning to his words. Had he lived in our times, he would have made the transposition himself. But seeing in his own age the impossibility of women being the intellectual helpmate or friend of man (except in the rare instances of a Diotima or an Aspasia), seeing that, even as to personal beauty, her place was taken by young mankind instead of womankind, he tries to work out the problem of love without regard to the distinction of nature” (citada per P. Cruzalegui, *La Experiencia Platónica en la Inglaterra Decimonónica*. Oviedo: Septem Ediciones, 2002, p. 368).

²⁸ 768 B – D. Vegeu també *Mulierum virtutes* 257 E- 258 C.

²⁹ 770 D- 771 C.

³⁰ La fidelitat femenina és afirmada un cop i un altre: “Sabem, d'altra banda, que les esclaves refusen els reis... si Eros n'és l'amo i senyor. En efecte, així com a Roma es conta que, després de la proclamació del qui anomenen dictador, la resta de magistrats abdica dels seus càrrecs, així també els súbdits d'Eros s'alliberen de qualsevol altre sobirà o magistrat a fi d'esdevenir-ne fidels servidors. Encara més, una dona honesta unida per Eros al seu espòs legítim suportaria abans l'abraçada d'un ós o d'un drac que no pas les carícies o el frec amb un altre home” (768).

³¹ Per no mencionar la clàssica referència a Alcestitis: “Això a part, hem fet bé d'esmentar Alcestitis, car, tot i ser cert que les dones no prenen part en Ares, no ho és menys que, quan Eros en senyoreja alguna, es lliura a empreses impròpies de la seva naturalesa, la mort inclosa” (761 E).

‘Les paraules de Plató³²... són adients ara... Segons ell, hi ha una follia indòmita, cruel i malsana que es transmet del cos a l’ànima, la causa de la qual són humors malignes o bé el pas d’una exhalació nociva. N’hi ha una altra, en canvi, que suscita la mateixa divinitat... es tracta d’una exhalació vinguda de l’exterior, d’una pèrdua de la raó i l’enteniment dita “entusiasme”... En efecte, de la mateixa manera que qualifiquem... “d’assenyat” (ἔμφρων) allò que és ple de seny (φρονήσεως), així també s’anomena “entusiasme” (ἐνθουσιασμός) a l’agitació que s’apodera de l’ànima en compartir i participar del poder d’un déu (θειοτέρας δυνάμεως). Hi ha diferents tipus d’entusiasme: el profètic... el bàquic... I resta encara... un altre tipus d’extraviament i alienació de l’ànima humana, igualment poderós i violent, sobre el qual voldria preguntar... *Quin déu branda aquest tirs de fruits formosos*³³, el més exaltat i ardent dels entusiasmes, generador en nosaltres del sentiment d’amistat envers joves virtuoses i dones honestes (σώφρονας γυναικας)?’ (758 D-759).

Fóra impossible no adonar-nos, doncs, de la correcció conscient del que Plató manté a la palinòdia del *Fedre* fins a convertir la dona en destinatària de l’entusiasme amb què els déus obsequien els homes. Corregint Plató des de la seva pròpia doctrina, l’amor matrimonial tracta d’igual a igual i fins i tot avantatja l’amor pederàstic. Γάμος implica certament relació sexual, però l’amor i l’amistat (ἔρωσ καὶ φιλία) l’acompanyen³⁴. La conclusió és ja tan inevitable com fàcil d’intuir: ‘Aquesta és, en efecte, l’anomenada “unió integral”³⁵, la dels esposos... No hi ha certament plaer major, ni avantatge més constant, ni tampoc amistat més encomiable i digna d’enveja que *quan un home i una dona comparteixen la mateixa llar en perfecta harmonia*³⁶ (770).

---

³² *Phdr.* 244a: (Sòcrates): ‘Doncs pensa-ho així, noi formós: que el discurs anterior era de Fedre, fill de Pitocles, un home de Mirrinunt, mentre que el que em dispo a pronunciar és de Estesícor, fill d’Eufem, natural d’Himera. I cal exposar-lo així: “Que no diu la veritat el discurs que manté que, tot i haver-hi un amant enamorat, cal complaure més al no-enamorat, perquè certament un és foll, mentre que l’altre conserva el seny. En efecte, si dir que la follia és un mal fos quelcom de simple, el que s’ha dit abans es diria amb raó, però els bens majors se’ns presenten per causa de la follia, atorgada certament per la generositat divina’ –la traducció és meva seguint l’edició de J. Burnet, *Platonis Opera*, vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1901, rpr. 1967.

³³ NAUCK, *TGF* p. 917. Adespoton 406.

³⁴ Vegeu també al respecte: M. B. CRAWFORD, “*Amatorius*: Plutarch’s Platonic Departure from the *Peri gámou* Literature”. *Plutarco, Platón y Aristóteles. Actas del V Congreso Internacional de la IPS*. Madrid: Ediciones Clásicas, 1999, 287-298; R. J. GALLÉ CEJUDO, “Belleza y grandeza del amor conyugal en el *Erótico* de Plutarco”. *Plutarco, Dioniso y el Vino. Actas del VI Simposio Español sobre Plutarco*. Madrid: Ediciones Clásicas, 1999, 232-242.

³⁵ Cf. HANS VON ARNIM, *SVF* III, Antipater Tarsensis 63: “... Les altres amistats i afectes s’assemblen a la barreja per juxtaposició de les llegums... la de l’home i la dona, en canvi, a les totals com la del vi amb l’aigua que, tot i mantenir-se com a tal, es barreja en la seva totalitat. No només participen de la hisenda, dels fills, allò més volgut per a qualsevol ésser humà, i de l’ànima, sinó també dels seus cossos; dit d’una altra manera, possiblement la unió més gran” –la traducció és meva.

³⁶ Hom., *Od.* VI, 183-4.